

These dictionaries are the subject of research in the linguistics of the end of the twentieth century to the beginning of the 21st century. Some scientists, for example N. Dziubyshyna-Melnyk, N. Zakhliupana, Z. Koloiz, N. Nuzhdak, V. Oleksenko, M. Tymoshyk, described the structure of dictionaries. Other researchers (M. Bludsha, M. Bobro, V. Reva, T. Sukalenko and other) used them as lexicographic sources.

In this article a brief story of composing dictionaries by Ivan Ohienko is presented. The attention is focused on the main content of dictionary entries. Ivan Ohienko compiled «Ukrainian stylistic dictionary», taking into account the differences in the Ukrainian language of the Eastern Ukraine («Great Ukraine») and Galicia. Therefore, he defined some words as colloquial speech elements or dialectisms. Such words should not be used in the literary language. Ivan Ohienko also proposed parallel versions of the words that the readers were allowed to choose.

In the «Grammatical-stylistic dictionary of Shevchenko's language», in addition to lexemes and examples from Shevchenko's poems, explanations are given about the features of his speech, synonyms and neologisms, as well as the spelling of «Kobzar» and others.

«Etymological semantic Ukrainian dictionary» of Ivan Ohienko contains explanations about the origin of words, peculiarity of their using in speech, about spelling and stress. It is found that the scientist had the goal of writing lexicographic works as textbooks on the development of the Ukrainian literary language, and as speech culture handbooks.

The dictionaries of Ivan Ohienko are valuable for Ukrainian lexicography; therefore linguists are more active in using them in their scientific researches.

Key words: Ivan Ohienko, etymology, lexicography, linguistics, stylistics, dictionary.

Отримано: 27.09.2019 р.

УДК 811.161.2'37

DOI: 10.32626/2309-7086.2019-16-2.52-56

Наталя Лисенко

Національний фармацевтичний університет

Людмила Сінна

Національна академія Національної гвардії України

СВІТОВА СИМВОЛІСТСЬКА ТРАДИЦІЯ ТА АРХЕТИПНА МОДЕЛЬ СВІТУ ЯК ДЕТЕРМІНАНТИ ОБРАЗУ СТЕПУ В ПОЕТИЧНОМУ ІДІОСТИЛІ Т. ОСЬМАЧКИ

У статті досліджено особливості реалізації семантики метафори і символу з компонентом степ в поетичному ідіостилі Тодося Осьмачки та детермінованість їх символістською традицією та архетипною моделлю світу, схарактеризовано індивідуально-авторські образні паралелі як конституенти структурно-семантичної організації поетичного тексту, застосовано семно-компонентний аналіз для встановлення семантичних трансформацій образу степу.

Ключові слова: ідіостиль, архетипна модель світу, образ-символ степу, семно-компонентний аналіз, символізм.

Художні твори є дзеркалом, у якому відбиваються процеси, характерні для певного етапу розвитку літературної мови. Саме тому опис ідіостилів – необхідна складова загального дослідження історії національної художньої мови.

Доля Т. Осьмачки, вихідця зі Східного Поділля, поета-емігранта, самотньої особистості, щемливо трагічна. Його творчість тривалий час була вилучена з літературного процесу за часів тоталітаризму. Згодом у 90-х роках ХХ сто-

ліття ім'я Т. Осьмачки постало із небуття, на яке було приречене цензурою. З'являються вагомі праці таких вітчизняних дослідників, як М. Слабошпицький, Н. Зборовська, О. Лапко, С. Маринкевич В. Пахаренко, В. Барчан, у яких ретельно досліджується образна система творів автора у літературознавчому аспекті. Лінгвістичне ж дослідження символів і метафор Т. Осьмачки із застосуванням компонентного аналізу було проведено нами вперше в 2003 році [7]. У зазначений розвідці образ-символ степу розглядався побіжно.

Відповідно **метою** нашого роботи стало лінгвостилістичне дослідження дуальних зв'язків образу-символу степу із світовою символістською традицією, з одного боку, і детермінованість його архетипною моделлю світу, з іншого.

Складний життєвий шлях, сповнений горя і страждань, не міг не відбитися на творчості митця. Проте, незважаючи на тривале перебування за межами України, вірші автора ілюструють міцний духовний зв'язок із Батьківщиною і містять широкий спектр етноментальних конститuentів.

Особливості поетичної моделі світу (ПМС) Т. Осьмачки багато в чому детерміновані архетипною моделлю світу, окремі риси якої зберігаються свідомістю і підсвідомістю кожної людини, у тому числі й поета. Переконані, що враховуючи підґрунтя і витоки авторської символіки, ідіостиль митця слід розглядати в контексті відповідного літературного напрямку.

Про символізм Т. Осьмачки свого часу писали О. Дорошкевич, С. Єфремов, Є. Маланюк, наголошуючи на біблійному дусі поетичного світу, «грандіозно-космічних туманних образах», таємничій символіці [1, с.8]. До символістів відносила поета і Л. Ставицька. Однак є літературознавчі дослідження, автори яких уважають Т. Осьмачку неоромантиком [8, с.162] або визначають літературний стиль митця як різновид неоромантизму – фантазійний експресіонізм [3, с.133].

Завдячуючи актуалізації семема «країна, край, держава» у ПМС Т. Осьмачки виникає поділ на «землю свою» – Україну і чужину. Відповідно, і Україна, і чужина мають певну специфіку в характеристиці простору. Л. Ставицька зауважує, що для поетів-символістів типовим втіленням простору України є степ [10, с.108].

У ПМ Т. Осьмачки метафоричні сполуки з компонентом «степ» не є домінантою, проте глибоко філософська позиція степ-місто потребує окремого дослідження.

Поет буде образ України переважно за допомогою паралелей із біблійними персонажами. На думку С. Кримського, **степ** належить до групи архетипних українських символів, що окреслюють особливості етноментальної самобутності українців [5, с.80]. Дослідник вважає, що степ для українця не просто географічне чи екологічне явище, а й соціальний ґрунт, і наголошує, що на сучасному етапі відбулися зміни в тлумаченні архетипного символу. Якщо раніше **степ** як уособлення хаосу (звідти були постійні напади кочових племен) протиставлявся софійності поселень, то із розвитком цивілізації цю антитезу замінила інша: «місто» – «хутір» (останній як уособлення олюдненого степу) [5, с.85].

У Т. Осьмачки **степ** асоціюється не з хаосом, а з вічністю; поет зберігає протиставлення «степ» – «місто», але у значенні «вічне, природне, чисте, гармонійне» – «минуле, урбанізоване, морально нівельоване, дисгармонійне щодо природи». Відповідно, відрізняється і «вплив» міста і степу на особистість людини: «Нащо ти викинув, сизохребетний степе, мене на трудний камінь вулиць городських, нехай би я скавав на обрії у тебе у тінях трав первісних та густих» [14, с.124]. Персоніфікований образ степу будується під впливом архетипу матері-землі. На нашу думку, «сизий» колір «степу» вжито з конотаціями прикметника «сивий», тобто «старий», «вічний». Поетичними анто-

німами стають «брудний камінь вулиць» і «тіні трав первісних», а їх компоненти «камінь» і «трава» утворюють антонімічну символічну пару.

Іменник «камінь» і прикметник «кам'яний» (камінний) упродовж розвитку ПМ набули негативних конотацій: така природна властивість як «твердість» при образному перетвіленні почала співвідноситись із «байдужістю» або навіть «жорстокістю».

Вдається автор і до характерного для символістів антропоцентричного наповнення образу міста: за цим словообразом фіксуються ознаки міської психології, що утворюють збірний портрет жителів міста: «Сучасне місто лжеязиче мій дух відкинуло у тінь за те, що небо вічно кличе й його на дальню височінь» [14, с.144]. Автор використовує метафоричний образ міста як руйнівної сили. Джерелом антитези «тінь» – «небо» (височінь) є архетипні опозиції «верх» – «низ» («небо» – «земля») і «світле» – «темне». Гіперболізований образ урбанізованої людини вималює Т. Осьмачка у такому контексті: «...людина йде <...> Дивиться пожежами, диха димами, головою світ заступа. Її коси лягли на гори, закрили ріки, ліси завалили...» [14, с.33]. Л. Ставицька говорить про становлення у вторах символістів концепту *людина – місто* як наслідку взаємопроникнення емоційного світу людини та технократичної цивілізації [10, с.121]. Поетом стверджується деструктивний вплив цивілізації на довкілля. Таким чином, «пожежі», «дим» (*чоло з димами* в сучасності) стають символами НТР з усіма негативними наслідками. У лексемі «людина» ядерна семема остаточно не втрачає своєї актуальності, завдяки гіперболізації діє образом паралель «людина – цивілізація».

Степ у ПМС Т. Осьмачки стає символічним простором, подібним до грецької Лети: «Гей, степе мій <...> ти запалив дзвінки вогні великих сизих рос <...> І обрій угинається під сонцем і пала, неначе в тих вогнях, що скитидикуни забули у віках посеред ночі у глухих степах <...> люди впливають у сляйво вознів <...> і там навіки поринають» [14, с.36]. Спостерігаємо зв'язок образних парадигм із центральним компонентом «зірка» і «роса». Дж. Тресіддер наводить такі символічні значення роси: «чистота, духовне просвітлення» [11, с.310]. На нашу думку, *вогні великих сизих рос*, забуті у степах скіфами, у цьому контексті стають індивідуальним авторським символом. Архетип *вогонь* (світло) використано у традиційному значенні: «З усіх архетипних символів, вірогідно, немає більш поширеного і більш безпосереднього у сприйнятті, ніж «світло», що символізує певні розумові і душевні якості» [12, с.101].

Через «вогні» відбувається зв'язок між сучасним і минулим. Отже, «вогні»-«роси» стають символом вічності, спадкоємності поколінь. У наведених поетичних рядках «роси», і «степ» імплікуються семемою «дуже довгий час, віки». Автор не зосереджує увагу на антагонізмі «місто» – «степ». «Місто» швидше стає втіленням минушого людського життя; «степ» і одночасно втілює вічність, і є шляхом до вічності. У контексті: «І ти, [народе працюючий – Н.Л., Л.С.] у городі немов собака глядиши добро своє для нас, вночі до каменя впадеши плакати, кайдани зризти в тихий час <...> – впадеши під кригу ланцюгів, співаючи присмаглими вустами чужих пісень од городів. І твоє тіло, наче пса старого, ми витягнемо догнивать із бруку геть, до духу степового, де ріллі трупами лежать... [14, с.84-85]. Спостерігаємо типovu для поета антитезу міста і *духу степового*. Т. Осьмачка будує образ *міста-рабовласника* (подібно до інших негативних образів міста у символістві, наприклад, «міста-спрута») О. Блока [10, с.117]). Символічне значення «каміння», розглянуте нами у попередніх прикладах, зберігається. Автор використовує образи загальноновизнаних атрибутів рабства – кайдани, ланцюги, що вживаються і як символ (художньою літературою), і як емблема (живописом). У поета

«ланцюги» і «кайдани» набувають символічного значення – духовне «рабство», знецінення особистості, втрата власного «Я», орієнтирів і ідеалів і, як наслідок, прийняття інших «цінностей» – «чужих пісень із городів».

Виникненню бінарми *крига ланцюгів* передую складний механізм образних перевтілень. Уживання образних висловів із компонентами «сніг», «крига», «мороз», «холод» для змалювання внутрішнього стану людини, її вдачі, почуттів – характерна риса поетики символізму. Таким чином, у бінармі *крига ланцюгів* використовуються не тільки асоціації, пов'язані зі сприйняттям на дотик (холодний метал), а й традиційні для сучасної Т. Осьмаччі ПМ конотації лексеми «крига» – байдужість. Автор створює образ духовної смерті, яка чекає на людину в міському соціумі, байдужому до кожної конкретної особистості. Як бачимо, поет знову використовує характерний для європейського символізму мотив – смерть у місті.

Образи поля і лану, що містять наступні поетичні рядки, є поетичними варіантами позначення простору України. Фактично образ *поля* і образ *лану* виступають як синоніми *степу*: «Лани зелені в багрянцю з кривавиці одяглися й простяглися, мов на муках-катуванні!» [14, с.24-25]. Автор описує один із голодоморів воєнного лихоліття. «Лани зелені» зазнають персоніфікації. Символічною є зміна кольорів: «зелений» є народнопоетичним символом молодості, життя, одне із значень червоного (кривавиця) – смерть; відповідно зміна зеленого на червоний (кривавий) символізує смерть. До цієї ж групи приєднується народнопоетичний орнітосимвол *ворон*. Автор також використовує характерний мотив закатованої країни: «лани ... простяглися, мов на муках катування».

У стилізованому вірші «На Ігоревім полі»: «Ой у полі та стернистому, на старому деревлянському яворі стоять, гойдаються ще й вітрами умиваються. Там Сварог схилився над стернями, вкутав голову туманами і ворухить тихо віями <...> Тими віями він скочує срібло-сльози все розтоплені <...> Сварог каже тихим голосом <...> Хто голосить ото селами <...> Явори мовчать, гойдаються...» [14, с.67-68] – автором створюється міфопоетичний простір. У народнопоетичній традиції *явір* – символ нещасної людини, свідка смертей і горя. Окрім того, ріка, що тече з-під явора, символізує сльози, а вислів «явір схилив голівоньку» – смерть [4, с.74]. Т. Осьмачка використовує традиційне символічне значення: те, що саме *явір* знаходиться в *полі та стернистому*, віщує горе, смерть, страждання для цієї землі. Відповідно, у поета немає «архетипної» антитези степу і села [5, с.82], проте спостерігаємо протиставлення степу і міста. Отже, *поле стернисте і села* є єдиним, якщо не тотожним, то спорідненим простором.

Підсумовуючи, зауважимо, що Т. Осьмачка є творцем небуденного символічного поетичного всесвіту. Для ідіостилю поета є типовим вживання традиційного українського символу *степ* як однієї з образно маркованих назв простору України, при цьому *степ* виступає як один із компонентів символічної антитези *степ – місто*. Підґрунтям для створення цього образу-символу і відповідних символічних паралелей є архетипна модель світу, що жодним чином не суперечить екстраполяції на нього світових символістських тенденцій.

Список використаних джерел:

1. Жулинський М. Приречений на самотність. *Тодось Осьмачка. Вибрані твори*. К. : Рад. письменник, 1991. С. 5-18.
2. Зборовська Н. *Тодось Осьмачка. Гроно нездоланих співців*. К. : Український письменник, 1997. С. 133-147
3. Історія української літератури ХХ століття : в 2 кн. К. : Либідь, 1994. Кн. 1. С. 70-147.

4. Костомаров М. Слов'янська міфологія. К. : Либідь, 1994. 384 с.
5. Кримський С. Архетипи української культури. *Вісник НАН України*. 1998. №7. №8. С. 74-87.
6. Лапко О. Опозиція «село / місто» в організації художнього простору ліричних творів Тодося Осьмачки URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/38194/19-Lapko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 10.10.2019)
7. Лисенко Н. Метафори і символи в поетичному ідіостилі Тодося Осьмачки : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2003. 19 с.
8. Неврлий М. Українська радянська поезія 20-х років. Мікропортрети в художніх стилях і напрямках. К. : Вища школа, 1991. 271 с.
9. Слабошпицький М. Поет із пекла (Тодось Осьмачка) К. : Ярославів Вал, 2003. 366 с.
10. Ставицька Л. Естетика слова в українській поезії 10-30-х рр. XX ст. К. : Правда Ярославичів, 2000. 154 с.
11. Тресиддер Дж. Словарь символов. М. : ФАИР-ПРЕСС, 1999. 448 с.
12. Уилрайт Ф. Метафора и реальность. *Теория метафоры*. М. : Прогресс. С.82-110.
13. Чернюк С. Образ духовної України в творчості Тодося Осьмачки URL: <https://md-eksperiment.org/post/20161225-obraz-duhovnoyi-ukrayini-v-tvorchosti-todosya-osmachki> (дата звернення: 10.10.2019).
14. Тодось Осьмачка. Поезії. К. : Рад. Письменник, 1991. 252 с.
15. Словник української мови : в 11 тт. / за ред. І. К. Білодіда. К. : Наукова думка, 1970-1980.

The article deals with the peculiarities of realization of semantics of metaphor and symbol with the component of step in Todos Osmachka's poetic idiostyle, a native of Eastern Podillya, an emigrant poet, a lonely personality, painfully tragic. His work has long been removed from the literary process in times of totalitarianism, and determination of their symbolist tradition and archetypal model of the world. The difficult life path, full of grief and suffering, could not but reflect on the artist's creativity. However, despite being outside of Ukraine for a long time, the poems of the author illustrate a strong spiritual connection with the Motherland and contain a wide range of ethno-constitutional constituents.

Transformations of the image of the steppe. T. Osmachka is the creator of an unprecedented symbolic poetic universe. In the poetic language of T. Osmachka, metaphorical compounds with the «steppe» component are not dominant, but the deep philosophical opposition of the steppe city needs separate study.

For T. Osmachka idiostyl is typical use of the traditional Ukrainian symbol of the steppe as one of the figuratively marked names of the space of Ukraine, with the steppe acting as one of the components of the symbolic antithesis of the steppe – the city. The basis for the creation of this image-symbol and the corresponding symbolic parallels is the archetypal model of the world, which in no way contradicts the extrapolation of world symbolist tendencies. Responding that our work is based on linguistic research, it creates symbols that create its symbolic tradition on the one hand, and its deterministic archetypal is modeled from around the world.

Keywords: idiostyle, archetypal model of the world, image-symbol of the steppe, seven-component analysis, symbolism.

Отримано: 04.09.2019 р.